

Віктор ДВОРЯНКІН

ПРОБЛЕМА НОМІНАЦІЇ ЕМОЦІЙНО МАРКОВАНИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ

Вивчення особливостей номінативних процесів у мові посідає останнім часом одне з провідних місць у системі лінгвістичних студій. Так, відомі праці Є.Отіна [1], О.Мікіної [2], С.Реммер [3], присвячені процесам номінації в російській ономастиці, дослідження Л.Баранникової [4], О.Блинової [5], В.Наумова [6], Г.Калиткіної [7] та ін., виконані на матеріалі російського діалектного мовлення. В україністиці сьогодні також зростає інтерес стосовно висвітлення особливостей номінативних процесів у діалектній мові, зокрема на матеріалі ТГЛ „Людина та її риси”. Напр., В.Леснова зробила спробу розв'язати згадану проблему на матеріалі лексики українських східнословобожанських говірок, пов'язаної з номінацією особистих рис людини [8]. Р.Міняйло розглянув активні процеси у фразеології українських східнословобожанських і східностепових говірок Луганщини й Донеччини, звернувши увагу й на фразеологічну вербалізацію вигляду людини, її рис і стану [9: 85-104].

Однак номінативні процеси в українських східностепових говірках Донеччини на матеріалі ТГЛ „Людина та її риси” не були предметом спеціального дослідження. На нашу думку, зазначена проблема в сучасному мовознавстві повинна розв'язуватися в плані встановлення (визначення) внутрішньомовних механізмів, які, безсумнівно, виступають імпульсами для номінативного акту. Загальновідомо, що будь-який номінативний процес є результатом пізнавальної діяльності людей. У процесі найменування звичайно спостерігаємо взаємодію мовних, логічних і психологічних факторів [10: 73].

Зауважимо, що у номінативному аспекті особливо строкатою є вказана вище ТГЛ, у структурі якої наявна значна кількість експресивно забарвлених одиниць. Як справедливо підкреслює Т.Анісімова, „вивчення експресивно забарвленої лексики становить великий інтерес, оскільки дозволяє виявити своєрідність інтелектуального й емоційного в слові, бо оцінка, як неодмінний момент пізнання, передбачає єдність інтелектуального й емоційного підходу до предметів та явищ і стає виявом єдності об'єктивного й суб'єктивного. Об'єктивність оцінки полягає в тому, що вона зумовлена ознаками, властивими самому предмету або явищу. Суб'єктивність оцінки виявляється в тому, що ці ознаки, притаманні предмету, оцінюються мовлянином з його суб'єктивної точки зору й

супроводжуються відповідною емоційною реакцією» [11: 79].

На нашу думку, важливим є виявлення набору основних емоційно-оцінних засобів в українських східноstepових говірках Донеччини на матеріалі лексики для характеристики людини та її рiсС.

Нижче розглянуто різні семантичні типи порівнянь та ряд інших номінацій, у яких найбільш яскраво спостерігається специфіка образної системи мови згаданого діалектного континууму.

1. Стійкі порівняння, що мають у своєму складі флороніми (назви рослин або їх частин): *стрункий як топол'а* 'статурний, який має струнку, гарну, пропорційно складену фігуру' (Трж), *темнокора як вишн'а* 'чорна, та, що має шкіру темнуватого забарвлення й темне волосся' (Влдр), *ледач'ий як дерево* 'лінивий, який лінується' (Лг), *горбатий як пен'* 'горбань, горбата людина' (Влдр), *глухий як пен'* 'глушман, глухий чоловік' (Стрб), *глуха шю пен'* 'глуха жінка' (Стрб), *тонка як в'рба* (*в'рбина*) 'дуже худа жінка' (Лг), *худий як палка* 'дуже худий чоловік' (Олн), *худа як хворостина* 'дуже худа жінка' (Урж), *ніс як морквин(к)а* 'людина з довгим носом' (Лг), *сін'оглаз'ка як картошка* 'синьоока, яка має сині очі' (Лг), *оч'ї як голуба ромашка* 'синьоокий, який має сині очі' (Хлб), композит *бур'ач'коокий* 'людина з витрішкуватими очима' (Андр).

2. Стійкі порівняння, до складу яких входять фауноніми: [*глад'кий*] [*як*] *свин'а* 'гладун, непомірно повний чоловік' (Влдр), [*глад'ка*] [*як*] *свин'а* 'гладуха, непомірно повна жінка' (Влдр) [12], [*тонка*] [*як*] *гад'ука* 'дуже худа жінка' (Сж), [*висохла*] [*як*] *с'їл'од'ка* 'тс' (Рб), [*як*] *кл'ач'а* 'тс' (Кл), *людина абсолютно низен'ка як собач'атко* 'коротгун, низькоросла людина' (Влдр), [*здоровий, ~а*] [*як*] *буйвол* 'зневажлива назва для здоровила, людини високого росту і міцної будови' (Олн), [*як*] *бугай* 'тс' (Респ, Кс, Срг, Нвкр, Прв), [*як*] *бик* 'тс' (Срг, Нвм), [*як*] *жи'рафа* 'висока худа жінка' (Срг), *бул'катий як жаба* 'витрішкуватий, який має опуклі, випнуті з орбіт очі' (Влдр), *сл'ітий як кр'їт* 'сліпа людина, яка нічого не бачить' (Срг), *вуси як у kota* 'вусач, чоловік з вусами' (Влдр), *зубастий як зайч'їк* 'зубатий, який має великі зуби' (Влдр), *зуби як у кон'аки* (*кон'ач'ї зуби*) 'тс' (Стрб), *каглаххий як зайч'їк* 'вухань, людина з довгими, великими або відстовбурченими вухами' (Влдр), *клатовухий як осел* 'тс' (Прв), [*куч'ї'равий*] [*як*] *барашка* 'кучерявий, який має кучері' (Влдр), [*доугоногий*] [*як*] *цап'а* 'довгоногий чоловік' (Влдр), [*дл'їн: оногий*] [*як*] *журавел* 'тс' (Срг), [*ци'батий*] [*як*] *п'їтух* 'тс' (Нвкр), [*як*] *страус* 'тс' (Нвкр), [*як*] *штраус* 'тс' (Нвм), [*доугонога*] [*як*] *жи'рафа* 'довгонога жінка' (Влдр), [*дл'їн: онога*] [*як*] *журавел* 'тс' (Срг), [*як*] *цап'а* 'тс' (Нвкр, Нвм, Олн), *моу'ч'їт' як сова* 'мовчун, той, що звичайно мовчить, дуже мало говорить', 'мовчунка, жінка, дівчина, яка переважно мовчить' (Стрб), *оч'ї як у сови* 'кароокий, який має карі очі' (Хлб), *оч'ї як у к'їшки* 'сіроокий, який має сірі очі' (Хлб), *оч'ї як у воука с'в'їт'ат'ноч'*: у 'чорноокий, який має чорні очі' (Хлб), *як ото у б'їрлогу заховайец'*: *а відм'їд' / і до з'їми* // 'байдужий, який не виявляє

зацікавлення' (Хлб).

3. Стіїкі порівняння, що містять у своєму складі номінації предметів побуту: *йак струна* 'статурний, який має струнку, гарну, пропорційно складену фігуру?' (Бзм), [маллий] [йак] *шт-інгал'ет* 'коротун, низькоросла людина' (Срг), [йак] *ф'іт'іл'* 'високий худий чоловік' (Срг, Прв), *тонка йак строн'іла* 'висока худа жінка' (Нвм), *морда йак киртич'* 'повнолиций' (Срг), *глухе йак доска* 'глушман, глухий чоловік', 'глуха жінка' (Лг), *йіс'т'* *йак у боч'ку* 'ненажерливий, який багато їсть, якого важко нагодувати, прожерливий' (Срг), *йак т'іл'іграфний стоуп* 'високий худий чоловік' (Стрб), *йак зеркало* 'лісун, людина з лисиною' (Стрб), відіменникове утворення *зе'ркал'ний* 'тс' (Стрб), *ту'пий йак с'іб'ірск'ій вал'енок* 'дурний, розумово обмежений, тупий' (Стрб).

4. Стіїкі порівняння, що мають у своєму складі назви атмосферних опадів: *б'ілий йак с'н'іг* 'сивий, який утратив своє забарвлення, став білим, срібlistим (про волосся)' (Нвкр), *погано так бач'е / ш'ч'о абсол'утно н'іч'ого // не'ре'о нейу* (людиною – В.Д.) *йак туман* // 'короткозорий, який погано бачить на далекій відстані' (Влдр). Зазначимо, що останню номінацію можна трактувати як пропозитивну (через речення) [8: 52-54].

5. Найменування, що містять у своєму складі космоніми: *м'іс'ау' с'в'іте* (м'іс'ач'не с'айво) 'лисий, з лисиною або без волосся (про голову, на голові)' (Прв), *голу'бі'оч'і йак небо* 'блакитноокий, той, що має блакитні очі' (Хлб). Останній номен віднесено нами до цієї групи умовно, оскільки він має у своєму складі компонент – назву повітряного простору.

6. Номінації міфологічних істот, літературних і казкових персонажів: [йак] *кош'ч'ей бе'с:* *мертний* 'дуже худий чоловік' (Влдр), 'високий худий чоловік' (Лг), [йак] *кош'ч'ейка бе'с:* *мертна* 'висока худа жінка' (Лг), *каш'ч'ей* 'дуже худий чоловік' (Нвм), *худий йак смерт'* 'тс' (Олн), *ч'орт кул'гавий* 'згрубіло-зневажлива назва для кривої людини' (Срг), [йак] *ч'ума* 'нечоса, чоловік з розтріпаним, нерозчесаним волоссям', 'нечоса, жінка з таким волоссям' (Лг), *ч'ума* 'мимрій, людина, яка невиразно, в'яло, тихо говорить' (Рсп), відіменниковий прикметник *ч'умовий* 'неквапливий, який не квапиться, все робить повільно' (Рсп), *в'ід'ма* 'злісниця, дуже зла, сердита жінка' (Млк), *л'іл'ітут* 'коротун, низькоросла людина' (Лг, Нвкр), [йак] *колобок* 'присадкуватий, невисокий на зріст, але міцний, кремезний' (Нвм, Олкс), *кон'ок горбун'ок* 'горбань, горбата людина' (Олн), *бурат'іно* 'людина з довгим носом' (Стрб).

7. Назви народів, раси, які входять до складу стійких порівнянь або виконують роль вторинних номенів: *смугл'авий араб'* 'смуглий, той, що має шкіру темного забарвлення' (Млк), *йак циган* 'тс' (Кс, Лг), 'смугла' (Кс), *йак циганка* 'смугла' (Лг), *об'ірована йак циган'ч'а* 'обіранець, чоловік, хлопець, що ходить у старому, поганому, подертому одязі' (Стрб), *об'ірована йак циганка* 'обіранка, жінка, дівчина, що носить подертий, старий одяг' (Стрб), *йак негр* 'чорний, той, що має шкіру темнуватого забарвлення й темне волосся' (Хлб), *йак не'гри'тоска* 'чорна' (Хлб).

8. Найменування кулінарних виробів, які виконують роль вторинних номенів: *вареник* 'губань, губатий чоловік', 'губата жінка' (Рсп, Кс, Срг), *мазаний пиріжок* 'пестун, той, якого надмірно пестять, якому догоджають, потурають у всіх бажаннях' (Нвкр).

9. Назви, що виникли на основі звукових асоціацій: *дзв'інкий* 'худий, який має худе, сухорляве, тонке тіло' (Кс), *кістки будуть торохт'ят* 'худий, який має худе, сухорляве, тонке тіло' (Хлб), *йак бубон буде виби'ват* 'дуже худий чоловік' (Хлб), *йак барабан буде виби'ват* 'дуже худа жінка' (Хлб).

10. Фразеологічні звороти: *не^н риба не^н м'ясо* 'худий, який має худе, сухорляве, тонке тіло' (Лг), *не^н уму не^н серц'у 'тс'* (Лг), *бог н'іс с'ї м'р'ом / одному тол'ко вибру' //* 'людина з довгим носом' (Влдр), *там у н'ого не^н йіде / а б'їжит' / того й не^н майе / а в'ін накаже //* 'брехун, той, хто бреше, завжди говорить неправду' (Лг), *той ч'олов'ік / шо да'ї при'с'агу / назад н'і шагу* 'посидючий, здатний довго, ретельно займатися якоюсь роботою' (Хлб), *робе ч'ере'з пен' колоду* 'маруда, людина, що все робить надто повільно, нудно' (Кс), *робе так / йак мокре (мерзле) горит' //* 'тс' (Кс), *то не^н горит' / а тл'їє //* 'тс' (Кс), *так робии / шо на тоб'ї мухи дохнут' //* 'вайло, неповоротка, незграбна людина' (Стрб), *де^н с'атойї клепки не^н хватає* 'дурень' (Кс), з: *а угла м'ішком мокрим при'битий 'тс'* (Кс), *крут'ко / ве'рт'ко і той би'струн //* 'непосидливий малий хлопчик' (Нвм). Останній приклад, на нашу думку, можна тлумачити як своєрідну скоромовку.

11. Іноді в мовленні діалектоносіїв спостерігаємо випадки семантичної конденсації [13]. Так, для передачі сем 'красень, вродливий хлопець, чоловік' і 'красуня, вродлива дівчина, жінка' зафіксовано описові конструкції *їсе при н'ому* та *їсе при нейї*. Крім того, інформанти „розшифровують” згадані вище найменування, удаючись тим самим до дискурсивної номінації (через текст): *такий же у'же ж / йак на картинк'е / красивий //* *у нас ич'е кажут' / кругло мордий //* *носи'ч'ок ро'їне'н'кий / глазки т'і с'віт'ац': а //* *теж кажут' / лич'еч'ко / йак у д'евоч'ки / рум'ане / зуб'ки красив'і / а ич'е саме красиве / йак зуб'ки крас'ів'і //* *йа даже д'ідов'і свойему кажу / саме крас'іве / йак зуби крас'ів'і //* *кажу / ї тебе крас'ів'і зуби / і ти / кажу / крас'івий //* *або ус'а вона хороша / ну / куди не^н пове'рни / вона хороша / і на ли'це / і ф'їгура / і волоси / і груд' / і нож'ки //* *ну така ж уже родилас'а //* (Стрб).

Як свідчить ілюстративний матеріал, в українських східноstepових говірках Донеччини трапляються явища номінації через слово й словосполучення (лексична номінація), через речення (пропозитивна номінація) та через текст (дискурсивна номінація). Найпоширенішою є лексична номінація.

Зауважимо також, що в процесі найменування особистих рис людини в зазначених говірках високочастотними одиницями-компонентами розглянутих вище порівнянь є фауноніми, тобто елементи, які звичайно

виступають джерелом метафоричних назв. Більшість порівнянь, що виражають компаративно-оцінне значення, можуть стягуватися до вторинних номенів і характеризуватися широким уживанням. Як правило, вторинні найменування є семантичними діалектними експресивами [14: 9]: *сухий* ‘схудлий, який схуд, став худим, худішим’ (Прв), *шпала* ‘висока худа жінка’ (Нвкр), *швабра* ‘тс’ (Нвкр), ‘дуже худа жінка’ (Прв, Стрд, Іл). Крім того, у досліджуваних говірках значне місце посідають субстандартні фразеологічні одиниці жаргонного (загальномолодіжного) мовлення, напр., *брой’ер* ‘зневажлива назва для здоровила, людини високого росту і міцної будови’ (Срг), *рвотний порошок* ‘гидкий, який викликає неприємне почуття, огиду’ (Срг), *д’іхлофос ход’ач’ій в упакоўк-е* ‘тс’ (Срг).

Умовні скорочення назв населених пунктів

Влдр – смт Володарське, Рсп – С. Республіка, Кс – С. Ксенівка, Срг – С. Сергіївка, Лг – С. Лугове, Нвкр – С. Новокрасівка, Сж – С. Суженка, Трж – сел. Труженка Володарського р-ну, Кл – С. Калініне, Нвм – сел. Новомиколаївка, Хлб – сел. Хлібодарівка, Олн – смт Оленівка, Прв – сел. Привільне, Рб – С. Рибинське Волноваського р-ну; Олкс – С. Олексіївка, Урж – сел. Урожайне Великоновосілківського р-ну; Андр – смт Андріївка Тельманівського р-ну; Бзм – С. Безіменне Новоозовського р-ну; Млк – С. Мелекине, Стрд – С. Стародубівка, Іл – С. Іллічівське Першотравневого р-ну; Стрб – смт Старобешеве Донецької обл.

Інші умовні скорочення

ТГЛ – тематична група лексики
‘тс’ – те саме значення

1. Отин Е.С. Номинационные процессы в русской эргонимии XX века (названия промышленных предприятий, акционерных обществ и фирм) // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: Сб. науч. тр. / Сост. Е.С. Отин (науч. ред.) и др. – Донецк, 1993. – С. 83-94.
2. Микина Е.Г. Номинационные процессы в современной европейской эргонимии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Донецк, 1992. – 197 С.
3. Реммер С. А. Классификация хрононимов по соотносительности с референтом // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: Сб. науч. тр. / Сост. Е.С. Отин (науч. ред.) и др. – Донецк, 1993. – С. 108-115.
4. Баранникова Л.И. Лексико-семантические процессы в говорах территории позднего заселения // Слово в различных сферах речи: Межвузовский сб. науч. тр. – Волгоград, 1988. – С. 44-56.
5. Блинова О.И. Номинация и мотивация // Диалектное слово в лексико-системном аспекте. – М., 1989. – С. 66-74.
6. Наумов В.Г. Явление мотивации слов в системе диалекта (лексикологический аспект): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Томский ордена Октябрьской революции и ордена Трудового Красного Знамени гос.

- ун-т ім. В.В.Куйбішева. – Томск, 1985. – 17 С.
7. Калипкина Г.В. Формы субъективной оценки имен в аспекте теории мотивации (на диалектном материале): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Томский ордена Октябрьской революции и ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т им. В.В.Куйбышева. – Томск, 1990. – 20 С.
 8. Леснова В.В. Номінація людини та її рис у східнослов'янських українських говірках: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1999. – 520 С.
 9. Мінайло Р.В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Луганськ, 2001. – 261 С.
 10. Крепель В.І. До проблеми фразеологічної номінації // Мовознавство. – 1985. – № 5. – С. 73-75.
 11. Анисимова Т.В. Средства лексической экспрессии в публицистическом стиле // Слово в различных сферах речи: Межвузовский сб. науч. тр. – Волгоград, 1988. – С. 79-86.
 12. Дворянкін В. Реалізація семи 'гладуха' в говірках Південної Донеччини // Вісник Луганського держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка: Філол. науки. – 2001. – № 12. – С. 116-122.
 13. Тараненко О.О. Конденсація семантична // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко (співголови), М.П.Зяблюк та ін. – К., 2000. – С. 247.
 14. Демьянова Л.И. Экспрессивная лексика русских говоров в разноязычном окружении (на материале говоров Одесской обл. УССР): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Одесский ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т им. И.И.Мечникова. – Одесса, 1987. – 16 С.